

Функціональний опис природної мови та її одиниць

УДК 81'42

Андрущенко Вікторія Олегівна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри практики мовлення та інформаційних технологій
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний
університет». м. Артемівськ. Україна.
E-mail andruschenkoviky@i.ua

РІВНЕВО-МОВНИЙ ВИЯВ ЗВ'ЯЗНОСТІ В ХУДОЖНЬОТЕКСТОВОМУ УТВОРЕННІ

Дослідження спектру текстових категорій (І. Р. Гальперін, А. П. Загнітко, О. І. Москальська та ін.), особливо зв'язності та цілісності в їхньому корелятивному співвідношенні із категоріями членованості та континууму, постає вектором аналізу функціональної лінгвістики, лінгвістики тексту зокрема. Останнє зумовлює необхідність простеження інтегрованого вияву цих текстових категорій на перетині відповідних рівнів художньотекстового утворення маніфестацією мовних маркерів категорійної зв'язності (когезія / когерентність) задля вичерпного осягнення змістово-сислової насиченості художнього твору. Дотепер проблема вирішення текстових ознак, одиниць, рівнів та співвідношення останніх мовними чинниками репрезентації провідної текстової категорії – зв'язності (І. Р. Гальперін, А. П. Загнітко, О. І. Москальська та ін.) – не має однозначного тлумачення. Усе це засвідчує *актуальність* заявленого дослідження та зумовлює *мету* аналізу, що полягає в кваліфікуванні мовного вияву зв'язності як визначальної текстової характеристики рівневого компонування художньотекстової єдності англійської та української мов. Сформульована мета окреслює важливість вирішення таких *завдань*: 1) простежити особливості кореляції категорійної зв'язності із

категоріями цілісності, членованості, континууму та рівнями текстового цілого;
2) встановити значущість мовного вираження зв'язності в уніфікуванні рівневих пластів англо- й україномовного художньотекстового утворення.

Зв'язність (когезія / когерентність) у сукупності із категоріями континууму й членованості завжди розглядалася лінгвістами як найважливіша текстова категорія, що забезпечує цілісність тексту, оскільки прагматичне орієнтування художнього тексту має свою специфіку, яка відбивається на структурі тексту та виборі лінгвістичних одиниць його побудови [3; 4; 5].

Тобто вагомим постає набір спеціальних мовних одиниць (*зв'язність*), які вказують на напрямок розгортання (*проспективний* або *ретроспективний*) інформації, смислове відношення уведеного інформаційного фрагмента до іншого фрагмента чи до цілого тексту (*цілісність*), забезпечуючи послідовне тематичне висвітлення (*континуум*) авторського задуму та логічне об'єднання різних текстових фрагментів (*членованість*) у значніші смислові блоки.

Вочевидь, *зв'язність* тексту, активуючи його інші категорії, постає безпосередньо з ними співвіднесеною. Саме завдяки аналізу мовно маркованих засобів маніфестації категорійної зв'язності (*когезія / когерентність*) постає можливим визначення *ретроспективно-проспективного* напрямку розгортання подій у тексті (*континуум*) й встановлення меж *членованості* текстового потоку на надфразні єдності (НФЄ), що спрямовано на досягнення адресатом *цілісності* (ідеї, задуму, наміру адресанта) текстово-інформативного повідомлення.

НФЄ, як згорнуту (мініатюрну) схему текстового цілого (І. Р. Гальперін, А. П. Загнітко, О. І. Москальська та ін.), слід вважати визначальною й найбільшою за протяжністю синтаксичною одиницею тексту, репрезентованою контактним або дистантним поєднанням двох чи більше самостійних реченнєвих структур (зачин, розгортання та кінцівка) мовними засобами реалізації категорійної зв'язності дихотомічним виявом когезія (формальна зв'язність) / когерентність (семантична зв'язність), сукупності яких, як і тексту зокрема, властиве певне структурно-семантичне оформлення, смислово-тематична викінченість та комунікативно-прагматична цілісність. У такому разі

НФЄ є формально-семантичною одиницею смислового рівня, межі якої встановлюються з огляду на її структурно-семантичні параметри: 1) формальне маркування (*когезія*) семантично позначених мовних одиниць (*когерентність*) у контактному чи дистантному поєднаних самостійних реченнях текстового утворення; 2) смислова викінченість (висвітлення певної мікротеми, яка постає частиною глобальної макротемі тексту, формуючи його *цілісність*); 3) комунікативна вичерпність (*континуум* – ретроспективно-проспективні відношення, що забезпечують синтаксичну й смислову самостійність НФЄ навіть за вилучення її з контексту [7, с. 111] (*членованість*)).

З проблемою визначення основних ознак тексту пов'язане питання про їхню співвіднесеність з рівнями текстового утворення, їхню реалізаційну взаємодію й взаємозалежність у межах художньотекстової структури, що і встановлює перелік критеріїв делімітації текстового цілого на мінімальні одиниці щодо текстових рівнів.

Загальновідомим є той факт, що дослідження тексту як лінгвістичної категорії відбувається у мовознавстві у таких площинах: *семантичній* (взаємодія мовних знаків у вираженні смислу: проблеми дистрибуції й вибору мовних знаків для підсилення експресивності та виразності тексту; семантична сумісність смислів; контамінація, конденсація і под.), *граматичній* (вираження граматичних категорій та особливості їхньої взаємодії, вплив мовних одиниць на значення граматичних конструкцій; питання синтаксичної синонімії та варіантів, можливостей трансформацій; питання текстово-граматичних категорій), *прагматико-комунікативній* (текст як повідомлення, його локутивні, іллокутивні та перлокутивні параметри, герменевтика), *композиційній*, дотичній до літературознавства (взаємодія граматичних, семантичних засобів у генеруванні тексту) [2, с. 263].

На доцільності застосування рівнево-аспектного підходу в аналізі внутрішньої текстової структури, що становить собою інтегровану систему синтагматично-горизонтальних (план вираження) та парадигматично-вертикальних (план змісту) відношень, наголошують більшість дослідників.

Так, І. Я. Чернухіна пропонує досліджувати текст (художній текст) у таких аспектах: формальному, змістовому (смиловому), функційному (комунікативному) та прагматичному [8, с. 7–8].

Важливими складниками структури текстової (мовленнево-мисленневої) діяльності постають автор (адресант тексту), читач (адресат), відображена дійсність, знання якої відбиваються у тексті, та мовна система, з якої автор обирає мовні засоби, що дозволяють йому адекватно втілити свій творчий задум [1, с. 13]. Зазначені складники відповідно відбивають сукупність рівнів структури текстового утворення, у світлі яких і досліджується текстова одиниця, а саме: формально-синтаксичного, змістово-семантичного та комунікативно-парадигматичного.

Серед окреслених текстових рівнів: формальний (мовні засоби зв'язності), комунікативний (тема / рема – зв'язок між новою інформацією і вже відомою) все більшої уваги набуває семантичний рівень. Усі компоненти тексту – від великих (складне синтаксичне ціле) до дрібніших (слово) – мають бути семантично пов'язаними між собою і співвіднесеними із глобальним змістом тексту (парадигматичний рівень). Саме семантичний зв'язок – фундамент тексту, що визначає його єдність та цілісність. Усі часткові лексичні, формально-граматичні та інші вияви зв'язності зумовлені загальною семантичною ідеєю тексту [1, с. 182].

Ми, у свою чергу, приєднуємося до вище сформульованих лінгвістами поглядів на текст як певним чином структуровану й семантично утворену величину корелятивним інтегруванням *формально-граматичного, змістово-семантичного й функційно-парадигматичного* рівнів, забезпечуваних засобами мовної реалізації категорійної зв'язності.

Унаслідок цього можливим постає простеження співвіднесеності пріоритетних категорійно-текстових ознак із рівнями текстового цілого: *когезія* (формальний рівень), *когерентність* (семантичний рівень), *континуум і членованість* (комунікативний рівень), *цілісність* (парадигматичний рівень).

Звідси сучасний погляд на текст здебільшого постає комплексним уніфікуванням окреслених підходів та новітніх концепцій дослідження останнього, за якими *текст* – це рівневе (сукупність *формального, семантичного, комунікативного, парадигматичного рівнів* (А. П. Загнітко, І. Я. Чернухіна та ін.)) горизонтально й вертикально структуроване змістово- функційне тема-ремне ціле низки членованих текстових одиниць – *надфразних єдностей* (І. Р. Гальперін, А. П. Загнітко, О. І. Москальська та ін.), формально- семантичну й комунікативно-сміслову побудову яких забезпечує вершинна ознака категорійно-текстового апарату – *категорія зв'язності (когезія / когерентність)* (Л. Г. Бабенко, І. Р. Гальперін, А. П. Загнітко та ін.) – у корелятивному співвідношенні із текстовими категоріями *цілісності, членованості* та *континууму* мовними засобами свого вираження, вибір яких зумовлений інтенційно навантаженим ідейним задумом адресанта (А. П. Загнітко, І. Я. Чернухіна та ін.), що закладений у художній твір.

Унаслідок цього простеження мовного вияву категорійної зв'язності постає можливим лише на перетині рівневих (формальний, семантичний, комунікативний, парадигматичний) пластів художньотекстового утворення.

Проаналізуємо дві НФЄ з тематично та синхронно аналогічних художньотекстових цілих англійської та української мов:

англ. 1. *The alarm-clock went off, jerking Martin out of sleep with a suddenness that would have given headache to one with less splendid constitution.*
2. *Though he slept soundly, he awoke instantly, like a cat, and he awoke eagerly, glad that the five hours of unconsciousness were gone.* 3. *He hated the oblivion of sleep.*
4. *There was too much to do, too much of life to live.* 5. *He grudged every moment of life sleep robbed him of, and before the clock had ceased its clattering he was head and ears in the wash-basin, and thrilling to the cold bite of the water* (9, с. 131).

укр. 6. *Вранці скупавишись, з десятої до третьої – читати; потім до п'ятої всякий дріб'язок – лекції в установах, міняти в бібліотеці книжки, обідати, лежати; тоді дві години – мова, англійська й французька через день, до десятої – українська література; наприкінці погуляти десь на вулиці чи в*

садку, повечеряти і з одинадцятої спати до сьомої – такий був розпорядок, що він виконав, як зверхній закон, на небесних скрижалях писаний. 7. Але через кілька тижнів по запровадженні такого режиму він відчув потребу хоч трохи спочивати після праці над мовами і, обміркувавши це бажання на спеціальній нараді, давши висловитись самому собі «за» та «проти», ухвалив: дозволити Степанові Радченкові полежати десять хвилин після мов. 8. І хвилини ці стали найрадіснішим часом дня» (6, с. 123–124).

Формальний рівень аналізованих НФЄ представлений 1) лексичним повтором іменників англ. *the clock* «годинник», *sleep* «сон», *life* «сон»; укр. *мова* (мовами, мов), *хвилин* (хвилини); 2) заміною антецедента препозитивної реченнєвої структури на позначення власної назви англ. *Martin* «Мартін» вказівно-замінювальним словом *he* «він» постпозитивних речень; функціонуванням займенниково-субститутивного слова укр. *він* у препозитивних реченнях НФЄ на позначення антецедента власної назви *Степанові Радченкові*, утримуваного в постпозитивній реченнєвій структурі НФЄ; 3) перифрастичним повтором лексем англ. *sleep* «сон», укр. *режим* (праця) відповідно іменниками англ. *unconsciousness* «забуття, несвідомий стан», укр. *закон*; 4) синонімічним (синонімічно-синтаксичним) повтором англ. *hated – grudged* «ненавидів»; укр. *лежати* (полежати) – *спочивати*, *режим* – *розпорядок* – *праця*; 5) гіпонімічним повтором укр. *години* – *хвилини*; б) дериваційним повтором англ. *sleep* «сон» – *slept* «спав», *life* «життя» – *live* «жити»; 7) дейктично-службовими компонентами: сполучниками (англ. *that* «що», *though* «хоча», *and* «та» і под.; укр. *й, чи, і, що, але* тощо), прийменниками (англ. *of* «зі», *with* «з», *before* «до того як» і под.; укр. *з, до, на* тощо); прислівниками (англ. *soundly* «міцно», *instantly* «миттєво», *eagerly* «енергійно» і под.; укр. *вранці, потім, наприкінці* тощо); підсилювальними частками (англ. *too* «занадто»; укр. *хоч*); числівниками (укр. *десятої, третьої, дві, десять* і под.); артиклями (англ. *a, the*) тощо.

Семантичний рівень позначено добором тематично споріднених лексичних одиниць на позначення концептів «сон, нічний відпочинок»:

англ. *the alarm-clock* «годинник», *sleep* «сон», *slept* «спав», *the oblivion of sleep* «забуття» і под.; «розпорядок дня за часом»: укр. *вранці, години, хвилини, тижнів, день* тощо.

Комунікативний рівень репрезентовано простим тема-ремним ланцюгом або лінійною тематичною послідовністю (ТП) (за Ф. Данешем) з константною темою, де до теми (Т), що уводиться ремою (Р) вступного висловлення (автосемантичне речення НФЄ), приєднуються нові реми (синсемантичні реченнєві структури НФЄ), сама ж тема залишається незмінною: 1 (Т) / (Р) → 2 (Р) → 3 (Р) → 4 (Р) → 5 (Р); 6 (Т) / (Р) → 7 (Р) → 8 (Р).

Парадигматичний рівень співпадає зі смисловим рівнем чи зі смисловою цілісністю художньотекстової єдності загалом, що полягає в єдності його теми. Оскільки саме тема цілого тексту (у даному випадку мікротексту – НФЄ) є смисловим ядром тексту, його узагальненим (конденсованим) змістом [5, с. 114]. У наведених мікротематичних контекстах імпліковані мікросмисли глобальних макросмислів художніх творів – нестримне бажання головних героїв не втрачати ані хвилини дорогоцінного часу свого життя навіть на таку необхідну для людини з фізіологічної точки зору особливість як сон, аби встигнути насолодитися усіма принадами життя, успіти втілити в життя всі найзаповітніші мрії.

Таким чином, комунікативно-парадигматичний рівень розгортання текстового континууму націлений на вертикальний вектор сприйняття його цілісного ідейно-тематичного змісту, у той час як формально-семантичний – на горизонтальний.

Варто зазначити, що аналіз художньотекстової системи крізь призму єдності текстових рівнів (формального, семантичного, комунікативного, парадигматичного) дозволяє дослідити в повній мірі три найвагоміші складники останньої – форму, структуру та зміст.

Дослідження структури тексту постає ключем до його смислової інтерпретації, оскільки структура тексту не лише виражає зміст останнього, але й відображає взаємозв'язок елементів формального і змістового планів тексту.

Саме будова тексту, його рівні та одиниці, особливості композиції, структуровані й марковані доборою мовного загалу вияву формально-семантичної категорійної зв'язності, постають визначальними у втіленні авторського задуму, розгортанні інформації й реалізації адресантом прагматичної настанови, закладеної в художній твір, формуючи уявлення про текст, як, безумовно, структурно-змістову й комунікативно-парадигматичну системно-цілісну організованість.

Отже, перспектива подальших розвідок заявленого дослідження полягає в поглибленому аналізі мовного вираження категорійної зв'язності, деталізованому простеженні її корелятивного співвідношення з рештою текстових ознак, одиниць та рівнів в інших мовах світу, що неодмінно привнесиме до розробки ефективного й вичерпного горизонтально-вертикального алгоритму з дослідження художньотекстових структур, опису формальної, семантичної, комунікативної і парадигматичної наповненості й насиченості останніх.

Література

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста : Теория и практика : учебник-практикум / Л. Г. Бабенко. – [3-е изд., испр.]. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 496 с.
2. Бойчук Н. Трагування поняття дискурсу і тексту у сучасній лінгвістиці / Н. Бойчук // Сучасні проблеми германістики в Україні : (матеріали Міжнар. наук. конф.) – Дрогобич : Видавець Сурма, 2008. – С. 261–268.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – [2-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ “БАО”», 2011. – 992 с.
5. Москальская О. И. Грамматика текста : учеб. пособ. / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.

6. Підмогильний В. П. Місто : [роман та оповідання] /

В. П. Підмогильний. – К. : Веселка, 1993. – 351 с.

7. Фигуровский И. А. Основные направления в исследованиях синтаксиса целого текста / И. А. Фигуровский // Лингвистика текста : (материалы науч. конф.). – М. : МГПИИЯ им. М. Тореза, 1974. – Ч. II. – С. 108–115.

8. Чернухина И. Я. Элементы организации художественного прозаического текста / И. Я. Чернухина. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1984. – 115 с.

9. London J. Martin Iden : [novel] / J. London. – London : Macmillan and Company Edition, 2004. – 367 p.

Анотація. Андрущенко В.О. Рівнево-мовний вияв зв'язності в художньотекстовому утворенні.

Схарактеризовано рівневий вияв категорії зв'язності у співвідношенні із провідними текстовими ознаками в рамках надфразної єдності художньотекстового цілого англійської та української мов. Продемонстровано взаємозв'язок та єдність текстових рівнів англо- та україномовної художньотекстової структури засобами мовної реалізації категорії зв'язності.

Ключові слова: зв'язність, цілісність, членованість, континуум, надфразна єдність, формальний, семантичний, комунікативний, парадигматичний рівні.

Аннотация. Андрущенко В.О. Уровнево-языковое проявление связности в художественнотекстовом формировании.

Охарактеризовано уровневое проявление категории связности в соотношении с основными текстовыми признаками в пределах сверхфразового единства художественнотекстового целого английского и украинского языков. Продемонстрирована взаимосвязь и единство текстовых уровней англо- и украиноязычной художественнотекстовой структуры посредством языковой реализации категории связности.

Ключевые слова: связность, целостность, членение, континуум, сверхфразовое единство, формальный, семантический, коммуникативный, парадигматический уровни.

Summary. Andrushchenko V.O. The coherence interlevel linguistic manifestation within a belles-lettres style text formation.

The coherence category interlevel manifestation in correlation with the prominent text features within a supra-phrasal unity of the English and Ukrainian languages belles-lettres style text whole is characterized. The interrelation and unity of text levels by means of the coherence category linguistic realization within English and Ukrainian belles-lettres style text structures is revealed.

Key words: coherence, integrity, segmentation, continuum, supra-phrasal unity, formal, semantic, communicative, paradigmatic levels.